

Jacek Adamek

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

**WYKLUCZENIE FINANSOWE
A IDEA MIKROFINANSÓW¹**

Streszczenie: Celem artykułu jest próba ukazania istoty zjawiska wykluczenia finansowego, jego relacji z wykluczeniem społecznym i ubóstwem oraz związków z ideą mikrofinansów. Przyjętemu celowi podporządkowano hipotezę badawczą, zgodnie z którą: wykluczenie finansowe jako wieloaspektowe zjawisko charakteryzujące oblicze rynku finansowego jest przesłanką funkcjonowania i rozwoju idei mikrofinansów. Artykuł podzielono na cztery wzajemnie ze sobą powiązane części, odnoszące się do problematyki istoty, przyczyn i związków wykluczenia finansowego oraz jego relacji z mikrofinansami.

Słowa kluczowe: finanse, wykluczenie finansowe, mikrofinanse.

1. Wstęp

Zjawisko reglamentacji dostępu konsumentów do usług finansowych jest domeną każdej gospodarki, bez względu na poziom jej rozwoju czy też lokalizację geograficzną². Jako jedna z cech charakteryzujących kształt, otwartość i swoistą użyteczność rynku finansowego reglamentacja owa staje się czynnikiem ograniczającym pożądaną zmiany ekonomiczne, społeczne i polityczne, tworzące fundament budowy systemów gospodarczych i państw opartych na zasadzie równości szans wszystkich ich obywateli. Z efektami tymi w sposób szczególny spotykamy się w państwach o niskim poziomie rozwoju gospodarczego, w których rynek finansowy nie odgrywa roli akceleratora poświadanych zmian, obrazowanych ostatecznie poprawą sytuacji ekonomiczno-społecznej ich mieszkańców.

Przypisując rynkowi finansowemu ważną funkcję w kreowaniu poświadanych przeobrażeń systemów gospodarczych państw rozwijających się, należy stwierdzić,

¹ Treść artykułu stanowi rezultat badań autora nad problematyką mikrofinansów islamskich, opierając się m.in. na wybranych fragmentach monografii pt. *Mikrofinanse islamskie – założenia, produkty, praktyka*, która zostanie wydana w 2010 r. przez wydawnictwo CeDeWu.

² Na przykład przyjmując za miarę tzw. ubankowienia procent populacji danego państwa posiadającej konto bankowe, można zaobserwować następujące fakty: 89,6% populacji 15 krajów UE posiada rachunek bankowy (np. 99,1% w Danii i 70% we Włoszech), miara ta dla USA wynosi 91%. Kraje rozwijające się charakteryzuje dużo mniejszy odsetek tych osób. I tak np. w Brazylii wynosi on 43%, w Meksyku 25%, Nigerii 15%, Tanzanii 5%, Kirgizji 1%, szerzej w: [Honohan 2007, s. 20].

że występujący na nim problem dostępności i wykorzystania produktów oferowanych przez pośredników finansowych staje się obszarem zainteresowania i aktywnej polityki różnego rodzaju władz i organizacji, zarówno krajowych, jak i ponadnarodowych. Aktywność ta nabiera szczególnego znaczenia w świetle działań wychodzących naprzeciw przyczynom i konsekwencjom ubóstwa, skierowanych na rozpoznanie zjawiska wykluczenia finansowego, w sposób istotny doświadczanego przez najbiedniejsze grupy społeczne, i przeciwdziałanie mu. Tezę tę potwierdzają słowa K. Annana. Były Sekretarz Generalny ONZ stwierdził: „...brutalną rzeczywistością jest fakt, że na świecie ludzie najbiedniejsi mają ciągle słaby dostęp do usług finansowych, takich jak kredyty, rachunki oszczędnościowe czy ubezpieczenia. Wielkim wyzwaniem stawianym aktualnie przed nami jest włączenie tych osób do sektora finansowego... Dzisiaj możemy i musimy stworzyć dostępny sektor finansowy, który pomoże ludziom poprawić ich życie...” [*Building...* 2006, s. 1].

Przyjmując powyższe tło, formułuje się cel artykułu, którym jest *próba ukazania istoty zjawiska wykluczenia finansowego, jego relacji z wykluczeniem społecznym i ubóstwem oraz związków z ideą mikrofinansów.*

2. Wykluczenie finansowe – istota

Zarówno teoria, jak i praktyka finansów nie wypracowały jednoznacznej, zunifikowanej definicji wykluczenia finansowego. Badania literaturowe dowodzą, iż wykluczenie to identyfikowano pierwotnie z występowaniem problemu geograficznej dostępności do usług finansowych, wiążąc je szczególnie z ograniczeniem dostępu do punktów obsługi bankowej. Zjawisko wykluczenia finansowego postrzegane przez pryzmat dostępności traktowano jako „...proces, który uniemożliwia dostęp do systemu finansowego ludziom biednym i pokrzywdzonym przez los” [Leyshon, Thrift 1995, s. 321]. Rozpatrując aktualne podejście do istoty wykluczenia finansowego, przyjmuje się, iż zjawisko to jest kategorią szerszą od ograniczeń geograficznych, obejmującą także bariery identyfikowane m.in. po stronie warunków dostępu, cen, działań marketingowych itp., które ostatecznie zmniejszają dostępność do oraz wykorzystanie podstawowych usług finansowych (zob. tab. 1).

Jak widać, tzw. geograficzny dostęp do usług finansowych i jego ograniczenie jest tylko jednym z wymiarów charakteryzujących istotę zjawiska wykluczenia finansowego, a głównym wyzwaniem związanym z tą kategorią jest wyłączenie określonych grup z możliwości wykorzystania usług finansowych oferowanych przez pośredników działających w głównym nurcie rynku finansowego [Corr 2006, s. 9]. Przyjmując powyższą argumentację, stwierdzić można, że wykluczenie owo łączyć należy z „dostępem” do usług finansowych i ich „wykorzystaniem” oraz konsekwencjami społecznymi tych działań lub ich zaniechań.

Podsumowując rozważania dotyczące istoty wykluczenia finansowego, warto przytoczyć dwie definicje tego zjawiska. Mianowicie np. G. Gloukoviezoff definiuje

Tabela 1. Wymiary wykluczenia finansowego – istota

Wykluczenie geograficzne
Determinowane przez: a) małą liczbę i/lub zamykanie już istniejących punktów obsługi bankowej w miejscu życia osób biednych i pokrzywdzonych, b) ograniczoną mobilność tych osób, determinowaną faktem nieposiadania własnych środków transportu umożliwiających wykorzystanie oferty pośredników finansowych działających w dalszej odległości od ich miejsca zamieszkania. Jak wskazuje S. Sinclair: „...finansowe pustynnienie pokrzywdzonych obszarów zamieszkiwanych przez takie osoby utrudnia ich dostęp do usług finansowych. Ograniczenie kontaktu z takimi usługami oraz relacji z podmiotami bankowymi może tworzyć psychologiczne bariery wśród lokalnej społeczności. Ludzie tacy nie tylko nie mają osobistych doświadczeń z instytucjami finansowymi, ale także nie znają oni innych osób, które te relacje nawiązały, ostatecznie pozbawieni są oni możliwości uczestniczenia w normalnym życiu społecznym i sprostanja jego wymaganiom...”.
Wykluczenie z tytułu odmowy dostępu
Ten rodzaj wykluczenia, jak wskazują E. Kempson i in., traktowany jest jako „...ograniczenie dostępu determinowane procesem oceny ryzyka transakcyjnego...”. Wykorzystanie technologii informatycznych w procesie oceny ryzyka transakcyjnego, zdaniem tych autorów, doprowadziło do sytuacji, w której wiele osób uzyskało dostęp do produktów kredytowych, ale i wiele tego dostępu zostało pozbawionych.
Wykluczenie z tytułu warunków dostępu
Wykluczenie to występuje, gdy warunki wykorzystania danej usługi finansowej powodują, iż staje się ona nieadekwatna do potrzeb osób zgłaszających na nią zapotrzebowanie. Sytuacja ta ma miejsce, gdy produkty finansowe nie ukierunkowują się w swej specyfice operacyjnej na wymagania i potrzeby osób o niskich dochodach, a podporządkowują się strategii zwiększania jakości poprzez m.in. łączenie z innymi usługami finansowymi.
Wykluczenie cenowe
Wykluczenie cenowe występuje w sytuacji posiadania dostępu do usług finansowych, lecz ich niewykorzystywania z tytułu wysokich cen. Staje się ono pochodną decyzji samego zainteresowanego, który przeznaczając ograniczone środki finansowe na alternatywne wobec opłaty kosztów wykorzystania usługi finansowej wydatki.
Wykluczenie marketingowe
Pojawia się, gdy obsługa określonej grupy osób staje się pochodną przyjętej strategii marketingowej. Wykluczenie to uwydatnia się poprzez nakierowanie produktów pośredników finansowych na względnie zasobnych klientów, generujących relatywnie większe dochody dla instytucji finansowych w stosunku do osób biednych, które wykazują skromne potrzeby finansowe pokrywane przez pośredników, generujące ograniczone zyski lub przynoszące im straty.
Samowykluczenie
Samowykluczenie staje się konsekwencją niewykorzystania usług finansowych wynikającą z przeświadczenia określonej osoby, iż wykorzystanie byłoby niemożliwe z tytułu odmowy pośrednika finansowego. Często wykluczenie to bazuje na wcześniejszych, osobistych doświadczeniach danej osoby, doświadczeniach członków jej rodziny lub najbliższej społeczności.
Wykluczenie z tytułu braku zasobów
Ten wymiar wykluczenia finansowego, zgodnie z tezą J. Devlina, „...występuje gdy ludzie posiadają świadomość potrzeby oszczędzania na przyszłość dla siebie i swojej rodziny, lecz nie mają wystarczających do tego celu dochodów”.

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Corr 2006, s. 10-13; Sinclair 2001, s. 12; Kempson, Whyley, Collard 2000, s. 9; Devlin 2005, s. 77].

wykluczenie finansowe jako „...proces, w którym jednostkę dotykają trudności w dostępie i/lub wykorzystaniu praktyk bankowych, ograniczając jej normalne funkcjonowanie w społeczeństwie...” [Gloukoviezoff 2004, s. 2], z kolei w Raporcie Komisji Europejskiej czytamy, iż „... wykluczenie finansowe odnosi się do procesu, w którym ludzie spotykają trudności w dostępie i/lub wykorzystaniu usług i produktów finansowych oferowanych w ramach głównego nurtu rynku finansowego, dostosowanych do ich potrzeb i umożliwiających im prowadzenie normalnego życia w społeczeństwie, którego są członkiem” [*Financial Services...* 2008, s. 9]. Definicje te, zdaniem autora, pozwalają spojrzeć na wykluczenie finansowe przez pryzmat aktualnego podejścia do zagadnienia interpretacji tego zjawiska oraz charakterystyki jego przyczyn i konsekwencji.

3. Wykluczenie finansowe – przyczyny

Zdefiniowanie pojęcia wykluczenia finansowego może stanowić wstęp do próby określenia przyczyn i konsekwencji tego zjawiska. Znajomość tych kategorii staje się pomocna z jednej strony w rozpoznaniu istoty i natury tego wykluczenia, z drugiej zaś daje podstawę do wyboru i zastosowania określonych technik i narzędzi walki z czynnikami je wywołującymi oraz jego konsekwencjami.

Jak już wcześniej wspomniano, bazą poznawczą wykluczenia finansowego we wczesnych badaniach tego zjawiska była próba łączenia go z geograficznym i fizycznym ograniczeniem dostępu do usług finansowych osób o niskich dochodach czy też wywodzących się z określonych grup społecznych, charakteryzowanych dużym potencjałem ryzyka transakcyjnego i nieakceptowanych przez podmioty finansowe działające w głównym nurcie rynku finansowego, które unikały swojej aktywności na obszarach zamieszkałych przez takie populacje lub ograniczały ją.

Rozwój badań nad problemem wykluczenia finansowego doprowadził do wyodrębnienia innych czynników decydujących o jego występowaniu (zob. tab. 2), niełączonych bezpośrednio z geograficznym czy fizycznym dostępem, lecz odnoszonych do kwestii wykorzystania usług finansowych. Wśród nich główną rolę odgrywają *czynniki społeczne* związane m.in. z takimi obszarami, jak [*Financial Services...* 2008, s. 40]:

- liberalizacja rynku usług finansowych, prowadząca do ilościowego i jakościowego rozwoju podmiotów na nim działających oraz ich produktów, a zarazem implikująca problem wyboru i wykorzystania odpowiednich usług przez osoby mniej kompetentne w tym obszarze,
- strukturalne zmiany rynku pracy, prowadzące do zwiększenia elastyczności zatrudnienia, niepewności stałości aktualnego miejsca pracy czy wzrostu bezrobocia wśród młodzieży,
- zaostrzenie przepisów ograniczających zjawisko prania pieniędzy, wychodzących naprzeciw walce z terroryzmem, prowadzące do trudności w dostępie do usług finansowych dla wielu potencjalnych klientów wywodzących się np. z grup mniejszości narodowych,

- działanie programów pomocy społecznej, kształtujące z jednej strony postawy wobec rynku finansowego i jego produktów osób nimi objętych, z drugiej zaś mogące przyczynić się do ograniczania zjawiska wykluczenia finansowego poprzez wsparcie działań podnoszących dochody beneficjentów pomocy czy też wykorzystanie bankowych form płatności przekazywanych im zasiłków,
- zmiany demograficzne, determinowane np. zjawiskiem starzenia się społeczeństwa, wzrostu liczby rozwodów czy też czasem opuszczania przez młodzież rodzinnego domu.

Kolejny zbiór przesłanek powstawania zjawiska wykluczenia finansowego tworzą tzw. czynniki podażowe i popytowe³.

Determinanty podażowe lokują się po stronie instytucji finansowej, wiążąc się m.in. z takimi zagadnieniami, jak:

- polityka produktowa realizowana wobec osób: o niskich dochodach, ubogich, nieposiadających dotychczasowej historii kredytowej, o określonej płci, w określonym wieku, z określonym poziomem wykształcenia,
- działania wobec osób niemogących przedstawić odpowiednich dokumentów potwierdzających tożsamość, wymaganych w danym podmiocie finansowym do wykorzystania jego usług,
- charakterystyka produktu determinowana jego skomplikowaniem operacyjnym, ceną, standardami dostępu, kanałem dystrybucji,
- strategia marketingowa ukierunkowująca działania instytucji finansowych na odpowiednie grupy docelowe.

Zwracając uwagę na *determinanty popytowe*, związane bezpośrednio z wykluczoną finansowo osobą czy jej postawą wobec usług finansowych, podkreślić wypada, że w ich grupie znajdują się czynniki o charakterze⁴:

- psychologicznym – związane np. z przyzwyczajeniem do wykorzystania obrotu gotówkowego osób starszych, migrantów czy osób o niskich dochodach, niechęcią do ponoszenia opłat za usługi finansowe, skłonnością do oszczędzania, piętaniem ubóstwa powodującym zjawisko samowykluczenia, poziomem wykształcenia (w tym finansowego), wiarą w zagrożenie utraty kontroli nad własnym życiem i przejęcie jej przez instytucję finansową, wcześniejszymi doświadczeniami z kontaktów z instytucjami finansowymi,
- kulturowym – kształtowane np. przez wyznawaną religię, kulturowaną tradycję, styl życia, system kastowy, rolę kobiety i mężczyzny w życiu rodziny i społeczności oraz
- ekonomiczno-finansowym – determinowane np. poziomem uzyskiwanych dochodów, rodzajem i rozmiarem prowadzonej działalności gospodarczej itp.

³ Szerzej m.in. w: [Financial Services... 2008, s. 41-42; Anderloni, Carluccio, Braga 2006; Atkinson, McKay, Kempson 2006; Corr 2006].

⁴ Szerokie omówienie tych zagadnień odnajdziemy w: [Building... 2006, s. 24-32].

Tabela 2. Czynniki determinujące dostęp do usług finansowych i/lub ich wykorzystanie w świetle wykluczenia finansowego

Czynniki	Dostęp/ wykorzystanie	Możliwe relacje	Usługi reagujące
CZYNNIKI SPOLECZNE			
Liberalizacja rynku	D	+ zwiększenie konkurencji wynikające z większej uwagi przypisywanej wszystkim segmentom rynku lub mniejsza uwaga skierowana na marginalne segmenty rynku - zrównywanie regulacji pomiędzy różnymi instytucjami finansowymi wynikające z zanikania pewnego typu podmiotów finansowych, które tradycyjnie służyły ludziom o niskich dochodach - bardziej elastyczny rynek pracy implikuje mniejszą stałość dochodów i często niższą zdolność kredytową	B*/K/D**
Zmiany na rynku pracy	D	- zabezpieczenie przed wykorzystaniem systemu finansowego do prania pieniędzy i finansowania terroryzmu zwiększy biurokrację transakcji finansowych	B/K
Pranie pieniędzy/zasady identyfikacji	D/W	- opodatkowanie usług bankowych może stanowić dla ludzi o niskich dochodach czynnik redukujący zdolność i wygodę ich wykorzystania, lecz korzyści fiskalne (redukcja kosztów lub ulgi i zwolnienia podatkowe) mogą zwiększać skłonność do wykorzystania usług finansowych oferowanych przez pośredników	B/K/D
Polityka fiskalna	D/W	+ wypłata zasiłków w gotówce zniechęca ludzi od otwierania rachunków bankowych, ale polityka walki z ubóstwem sprzyja idei <i>financial inclusion</i>	B/K/D
Opieka społeczna	D/W	- starsi ludzie zwykle odsuwają się od nowinek technicznych i technologicznych + młodzi ludzie mają większą skłonność do wykorzystania kredytów, lecz ryzyko ich kredytowania jest bardzo wysokie, co skłania do wykluczenia tej grupy klientów	B/K
Zmiany demograficzne	D/W	- wysoki poziom zróżnicowania dochodów oraz posiadanej wiedzy i umiejętności łączy się zwykle z dużymi trudnościami w uzyskaniu dostępu do usług finansowych	B/K
Zróżnicowanie dochodów	D/W		
CZYNNIKI PODAŻOWE			
Dostęp geograficzny, pomiar ryzyka, cena, operacyjna charakterystyka produktu, strategia marketingowa	D/W	- w przeszłości generalnie czynniki podażowe odgrywały negatywną rolę. Aktualnie w strategiach wybranych instytucji finansowych stają się one czynnikiem kierującym ich działaniem na specyficzne potrzeby marginalnych segmentów rynku +	B/K/D
CZYNNIKI POPYTOWE			
Przekonanie, że usługa nie jest skierowana do biednych, obawa przed stratą, nieufność, czynniki kulturowe, religia, preferowanie alternatywnych usługodawców	D/W	- przedstawione czynniki popytowe odgrywają w zasadzie rolę negatywną. Inicjatywy skierowane na poprawę możliwości finansowych oraz podstawowych umiejętności i wiedzy traktowane są jako działania skierowane na zwiększenie zaufania do systemu bankowego i redukcji poczucia jego negatywnego wpływu na pozycję osób potrzebujących	B/K/D

D – dostęp, W – wykorzystanie, (+) dla czynnika sprzyjającego zjawisku włączenia finansowego, (–) dla czynnika związanego z wykluczeniem finansowym, B* – w tym rozumieniu obejmuje usługi bankowe wiązane z różnymi formami transferu pieniądza, K – kredyty, D** – depozyty.

Źródło: [Financial... 2008, s. 44].

Reasumując kwestię przyczyn wykluczenia finansowego, warto podkreślić, iż wiązać je możemy z czynnikami o charakterze zarówno makro (np. zmiany demograficzne, polityka gospodarcza i społeczna), jak i mikro (odnoszonymi do indywidualnych postaw instytucji finansowych, jak również zachowań poszczególnych osób i ich grup narażonych na zjawiska wykluczenia finansowego lub ich doświadczających). Występowanie tych czynników i ich potencjał jest funkcją postaw, jakie wobec wykluczenia finansowego i jego konsekwencji (obserwowanych w wymiarze zarówno finansowym, socjoekonomicznym, jak i społecznym) przyjmują władze państwowe, instytucje ponadnarodowe, podmioty rynku finansowego oraz sami zainteresowani, wywodzący się z wykluczonych finansowo grup społecznych.

4. Wykluczenie finansowe – związki

Zrozumienie istoty wykluczenia finansowego wymaga jego przedstawienia w świetle zjawiska wykluczenia społecznego i ubóstwa. Kategorie te, zdaniem autora, wykazują między sobą wiele powiązań, opierających się na sprzężeniach zwrotnych.

Zjawisko wykluczenia społecznego, tak jak zjawisko wykluczenia finansowego oraz ubóstwa, jest pojęciem obecnym we wszystkich społeczeństwach. Przybiera ono zróżnicowaną postać, bazując na niejednorodnych przesłankach jego występowania. Podejmując próbę zdefiniowania pojęcia wykluczenia społecznego, warto podkreślić, iż termin ten jest kategorią złożoną, dynamiczną i wielowymiarową, łączoną z różnymi obszarami życia ludzi nią dotkniętych, a sama treść jego definicji, za słowami Ch. Gore i J. Figueiredo, „...uzależnia się od przyjętego paradygmatu społecznej integracji, obywatelstwa i środowiska kulturowego dominującego w społeczeństwie, które to kształtują poczucie przynależności i członkostwa, a w konsekwencji postrzeganie tego, czym jest wykluczenie i inkluzja w danym społeczeństwie...” [Gore, Figueiredo 2006, s. 2]⁵.

⁵ Zgodnie z tą tezą, przyjmując paradygmat solidarności, w którym porządek społeczny bazuje na wspólnych wartościach moralnych łączących jednostki, wykluczenie społeczne identyfikuje się jako stan zerwania więzów między jednostkami a społeczeństwem. Wykorzystując z kolei paradygmat specjalizacji, wskazuje się, że społeczeństwo jest zbiorem jednostek, których dobrowolne relacje doprowadzają do społecznej integracji, posiadających przypisane prawa i obowiązki oraz charakteryzowanych przez zróżnicowane interesy i możliwości społeczne. Podążając za tym tokiem myślenia, wykluczenie społeczne definiuje się jako efekt specjalizacji, społecznego zróżnicowania, ekonomicznego podziału pracy oraz oddzielenia różnych sfer życia zbiorowego. Jego źródłem staje się załamanie rynków, dyskryminacja i niestosowanie praw.

Ostatnim paradygmatem, w którym osadzone są różne koncepcje wykluczenia społecznego, jest paradygmat monopolu, traktujący społeczeństwo jako zbiór różnych grup o odmiennych, często sprzecznych interesach, których podstawowym zadaniem jest kontrola i ochrona własnych zasobów przed obcymi. To podejście utożsamia wykluczenie społeczne z rezultatem społecznego zamknięcia. Źródłem wykluczenia staje się więc „...wzajemne oddziaływanie takich czynników, jak klasa, status oraz władza polityczna, które służą interesom tych wszystkich, którzy nie są wykluczeni, a którzy tym samym, w ramach strukturalnych nierówności, utrzymują swój monopol władzy i zasobów...” [Gore, Figueiredo 2006, s. 5].

Abstrahując od szczegółowych definicji rzeczzonego terminu, stwierdzić wypada, że wszelkie próby opisu wykluczenia społecznego podejmowane w różnych krajach, środowiskach kulturowych, społecznych, politycznych i gospodarczych wskazują na pewne uogólnienia, jakie można mu przypisać. Wśród nich podnosi się, iż [Gore, Figueiredo 2006, s. 7-8]:

- wykluczenie jest negatywnym stanem lub procesem, oznaczającym wyjście poza mechanizm alokowania zasobów, i dotyczy relacji władzy, podmiotowości, kultury i tożsamości społecznej,
- może być ono także traktowane jako subiektywna lub obiektywna cecha życia ludzi, wyrażająca się np. poczuciem niższości lub materialną deprawacją,
- pojmuje się je także jako charakterystykę indywidualnego upośledzenia wiążanego z niskim poziomem dobrobytu, niezdolnością do uczestnictwa w życiu społecznym poprzez pracę, dostęp do uprawnień, prawnych instrumentów ochrony roszczeń,
- może być ono pewną cechą społeczeństwa, wyrażającą panujące w nim stosunki, w których określonym jednostkom bądź ich grupom odmawia się dostępu do dóbr, usług, aktywności i zasobów, będących warunkami obywatelskiego społeczeństwa.

Charakteryzując zależności występujące pomiędzy wykluczeniem finansowym i jego społecznym odpowiednikiem, stwierdzić należy, że zjawiska te mogą być zarówno wzajemnymi przyczynami, jak i konsekwencjami.

Dostępność i wykorzystanie podstawowych usług świadczonych przez podmioty finansowe są, a przynajmniej być powinny, czynnikiem decydującym o integracji społecznej, poczuciu własnej wartości, relacjach rodzinnych/społecznych, możliwości zatrudnienia itp. Z drugiej strony alienacja społeczna, determinowana różnymi czynnikami, np.: bezrobociem, niskimi dochodami, ubóstwem, niskim poziomem edukacji, dyskryminacją rasy/płci czy też własnym wyborem, prowadzi do niewykorzystania lub utrudnia użycie określonych praw i instytucji przysługujących jednostce, co znajduje swoje bezpośrednie odbicie w zakresie dostępu i konsumpcji m.in. usług finansowych.

Zwracając z kolei uwagę na związki wykluczenia społecznego i ubóstwa, warto podkreślić, że relacja ta może opierać się na: powiązaniach sekwencyjnych, w których powyższe kategorie się wzajemnie warunkują (wykazując dwustronny związek przyczynowo-skutkowy), lub na powiązaniach deskrypcyjnych, wyrażanych przez wzajemne wchłanianie się tych zjawisk lub ich nakładanie⁶. Ch. Gore i J. Figueiredo wskazują, że wykluczenie społeczne może [Gore, Figueiredo 1996, s. 2-3]:

- zastępować ubóstwo jako opis osobistego upośledzenia,
- być elementem brany pod uwagę przy obliczaniu linii ubóstwa na podstawie dochodu lub konsumpcji,
- być szczególnym sposobem konceptualizacji ubóstwa, który podkreśla proces wielowymiarowości, standardy społeczne i heterogeniczność ubogich,

⁶ Szerzej w: [Lister 2007, s. 98].

- być zarówno przyczyną, jak i konsekwencją materialnego ubóstwa czy też ostatecznie
- być pojęciem normatywnym, które oparte jest na wizji sprawiedliwości społecznej odmiennej od tej, która dominuje w utylitaryzmie, będącym podstawą większości myślenia o ubóstwie.

Podejmując próbę opisu relacji pomiędzy wykluczeniem finansowym a ubóstwem, warto wskazać, że:

a) tak jak w przypadku opisywanych wyżej związków wzajemne oddziaływanie ubóstwa i wykluczenia finansowego opiera się na idei sprzężeń zwrotnych implikujących ich wymiar i zasięg,

b) problem wykluczenia finansowego w najszerszym obszarze staje się atrybutem życia ludzi ubogich, ograniczając ich zdolność do podejmowania aktywnych działań skierowanych na poprawę swego losu,

c) walka z wykluczeniem finansowym podejmowana na poziomie instytucji państwowych czy ponadnarodowych traktowana jest jako bardzo istotne narzędzie ograniczania skali ubóstwa na świecie.

Podsumowując, należy stwierdzić, że wykluczenie finansowe wykazuje ściśle, korelacyjne związki ze zjawiskiem wykluczenia społecznego i ubóstwa, będąc zarazem kategorią nieograniczoną w swym występowaniu do terenu danego regionu czy państwa, ale tak jak wykluczenie społeczne i bieda stanowiąc problem o charakterze globalnym. Ograniczanie szeroko rozumianego wykluczenia, a zarazem jego przyczyn i skutków, w tym ubóstwa, i przeciwdziałanie im, wymusza podejmowanie skorelowanych działań podejmowanych nie tylko przez państwo i jego agendy, ale i instytucje rynkowe, władze lokalne, instytucje *non-profit* oraz samych zainteresowanych, dotkniętych lub zagrożonych zjawiskiem wykluczenia. Ważne jest tu, aby działania te były ze sobą skorelowane i oparte na filarach tworzonych przez⁷:

- prawne, regulacyjne i polityczne udogodnienia sprzyjające promocji zjawiska inkluzji (przeciwdziałające wszelkim formom wyłączenia społecznego i wypierające je),
- zapewnianie wyłączonym społecznie i finansowo grupom korzyści płynących z tytułu ponoszonych wydatków publicznych co najmniej na takim samym poziomie, jaki zapewnia się innym grupom społecznym,
- dbanie o równość w dostępie wyłączonych grup do wysokiej jakości usług oraz
- promocję politycznej partycypacji wszystkich grup społecznych.

5. Wykluczenie finansowe a mikrofinanse

Walka ze zjawiskiem wykluczenia i jego wszelkimi przejawami winna być prowadzona na wielu płaszczyznach (m.in. społecznej, politycznej, ekonomicznej), a ważną rolę w ograniczaniu przyczyn i konsekwencji wykluczenia może i powinien odegrać

⁷ Szerzej w: [Reducing... 2005, s. 8-22].

sektor finansowy wraz ze swoimi instytucjami i podmiotami. Tezę ową potwierdzają T. Burchardt, J. Le Grand oraz D. Piachaud [Burchardt, Le Grand, Piachaud 1999, s. 5, za Kempson, Whyley, Collard 2000, s. 80], wskazując, iż „...z punktu widzenia społeczeństwa sektor ten mógłby być traktowany jako czynnik ograniczający wykluczenie społeczne...”. Aktywność pośredników finansowych, funkcjonujących w tym segmencie rynku, powinna sprzyjać wykorzystaniu szerokiego zbioru narzędzi, które:

- poszerzą fizyczny dostęp do usług finansowych,
- dostosują produkty finansowe do potrzeb i oczekiwań klientów,
- staną się instrumentem promocji wiedzy finansowej,
- będą sprzyjać walce z barierami psychologicznymi, ograniczającymi skłonność do kontaktów z rynkiem finansowym i jego podmiotami,
- pozwolą prowadzić lobbing prawny ukierunkowany na promocję rozwiązań legislacyjnych sprzyjających ograniczaniu wszelkich przejawów wykluczenia czy ostatecznie
- będą inicjować i propagować prowadzenie badań nad zjawiskiem wykluczenia, pozwalających na ciągłe śledzenie jego potencjału, przyczyn i skutków.

Praktyka wskazuje, że duże znaczenie w realizacji wszystkich tych zadań mogą mieć instytucje mikrofinansowe, których idea funkcjonowania oraz cele strategiczne w sposób bezpośredni łączą się z działaniami wychodzącymi naprzeciw zjawisku wykluczenia finansowego, społecznego i ubóstwa. Tezę tę potwierdzają autorzy raportu pt. *From Exclusion to Inclusion Through Micro Finance* [From Exclusion... 2007, s. 3], przygotowanego dla Komisji Europejskiej, stwierdzając: „...Mikrofinanse mogą być narzędziem walki ze społecznym i finansowym wykluczeniem, pomagając powstrzymać i ograniczać wszelkie ich wymiary – biedę, niski poziom dochodów, brak zatrudnienia, traktowane jako główny komponent i powód wykluczenia społecznego...”.

6. Zakończenie

Historia i teraźniejszość mikrofinansów, opisywane liczbami charakteryzującymi skuteczność tej formy walki z wykluczeniem finansowym i jego konsekwencjami, dowodzą zasadności dynamicznego rozwoju tego elementu sektora finansowego oraz wagi, jaką idei mikrofinansów i jej praktycznej implementacji nadają organizacje i rządy państw walczących z ubóstwem wraz z jego przejawami. Ważne jest, aby zmagania te realizowane były na wielu płaszczyznach, wśród których płaszczyzna ekonomiczna, wężej – finansowa, staje się tylko jednym z obszarów (obok uwarunkowań politycznych, społecznych, geograficznych) prowadzenia skoordynowanych działań obniżających potencjał ubóstwa jako wielowymiarowej cechy określonych grupy osób.

Literatura

- Anderloni L., Carluccio E., Braga M., *New Frontiers in Banking Services: Emerging Needs and Tailored Products for Untapped Markets*, Springer Verlag, Berlin 2006.
- Atkinson A., McKay S., Kempson E., *Financial Capability in the United Kingdom: Results of a Baseline Survey*, Financial Services Authority 2006.
- Bayot B., *Social, Economical and Financial Consequences of Financial Exclusion*, <http://www.fininc.eu/gallery/documents/wp-consequences-of-fe.pdf>.
- Building Inclusive Financial Sector for Development*, United Nations, New York 2006.
- Burchardt T., Le Grand J., Piachaud D., *Measuring social exclusion in Britain 1991-1995*, „Social Policy and Administration” 1999 no 33.
- Corr C., *Financial Exclusion In Ireland: An Exploratory Study And Policy Review*, Combat Poverty Agency, Dublin 2006.
- Devlin J., *A detailed study of financial exclusion in the UK*, „Journal of Consumer Policy” 2005 no 28.
- Financial Services Provision And Prevention Of Financial Exclusion*, European Commission 2008.
- From Exclusion to Inclusion Through Micro Finance. Report 1 – Social and Financial Exclusion Map*, European Commission 2007.
- Gloukoviezoff G., *The „Caisse d’Epargne” and Households Financial Exclusion. Which Actions Should Be Taken and What Are The Prospects?*, World Savings Bank Institute, World Bank 2004.
- Gore Ch., Figueiredo J., *Social Exclusion and Anti-Poverty Policy*, ILO 1996.
- Honohan P., *Cross-Country Variation in Household Access to Financial Services*, World Bank 2007.
- Kempson E., Whyley C., Collard S., *In or out? financial exclusion: a literature and research review*, „Financial Services Authority”, London 2000.
- Leyshon A., Thrift N., *Geographies of Financial Exclusion: Financial Abandonment in Britain and United States*, Transactions of the Institute of British Geographers, New Series 1995.
- Lister R., *Bieda*, KEY CONCEPTS, Warszawa 2007.
- Reducing Poverty by Tackling Social Exclusion*, DFID Policy Paper, Glasgow 2005.
- Silver H., *Social exclusion and social solidarity*, „International Labour Review” 1994 no (5-6) 133.
- Sinclair S., *Financial Exclusion: An Introductory Survey*, Centre for Research into Socially Inclusive Services, Edinburgh College 2001.

FINANCIAL EXCLUSION VS. THE IDEA OF MICROFINANCE

Summary: The objective of the hereby article is an attempt to present the core concept of financial exclusion, its relations to social exclusion and poverty, as well as its relations with the idea of microfinance. The accepted objective focuses on research hypothesis according to which: financial exclusion, as a manifold phenomenon characteristic for the situation in the financial market, becomes the reason for both functioning and development of the idea of microfinance. The article is divided into four interrelated parts referring to the problems of: concept, reasons and relations in financial exclusion, as well as its relations with microfinance.